

c) pronunciation of [ги], [ки], [хи] as [г'і], [к'і], [х'і]; d) pronunciation of [ф] as [хв].

It has been also demonstrated that zoonyms were influenced by dialectal stress (for example, *Tvérda* (Твёрда) as a name for a cow, *Lékhkyi* (Лéхкий) as a name for a cat, *Shvúdkyi* (Швúдкий) as a name for a horse), morphological features (for example, *Maláia* (Малáя), *Molodáia* (Молодáя) and *Staráia* (Старáя) as names for a cow, *Khíttraia* (Хитрая) as a name for a bird) and word formation (*Mariókha* (Марйóха) as a name for a horse, *Hindiúkaló* (Гиндйóкало) as a name for a bird). Lexical dialecticisms often served as derivational stems for many animal names, cf.: *Zdrakuvátyi* (Здракувáтий) as a name for a horse, *Vorobél* (Воробéль) and *Bédryk* (Бéдрик) as names for dogs, *Mutílka* (Мутíлка) and *Tylbáta* (Тильбáта) as names for a cow, *Mátsko* (Ма́цько) as a name for a cat, *Kúlsha* (Ку́льша) as a name for a rabbit. Children's vocabulary and jargon also serve as sources for animals proper names (for example, *Búbka* (Бу́бка) as a name for a cow, *Ziúzia* (Зю́зя) as a name for a cat; *Tíra* (Тина) as a name for a dog, *Pakhán* (Пахáн) and *Shket* (Шкет) as names for a cat).

In terms of their motivation and derivation, animal proper names are most close to nicknames that people have, in particular even common names can be found, such as *Tsiátsia* (Ця́ця) as a name for a cow and a nickname, *Bilkó* (Билкó) as a name for a horse and a nickname, *Zhuk* (Жук) as a name for a dog and a nickname, *Nik* (Ник) as a name for a dog and a nickname, *Húshman* (Глу́шман) as a name for a cat and a nickname.

Key words: zoonym, phonetics, derivational stem, dialectal environment, varieties of dialecticisms.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2016 р.

Прийнято до друку 27.09.2016 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Г. К. Барилова (Старобільськ)

УДК 811.161.2'282.2'373

НАЗВИ ТРАДИЦІЙНИХ НАРОДНИХ ІГОР З М'ЯЧЕМ

Українські народні ігри – невід'ємна частина фізичного та морального виховання дітей, адже „народна гра являє собою сукупність різноманітних природних рухових дій, що визначають поведінку гравців” [Дзига 1999: 490]. Ігри містять давні, традиційні, та нові елементи обрядовості.

Найповніші записи ігор, поширених на Слобожанщині, сягають кінця ХІХ ст., а описи дитячих забав мають неоціненне значення для сучасних дослідників (П. Іванов „Игры крестьянскихъ дѣтей въ Купянском уѣздѣ”, 1889; В. Іванов „Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края”, 1898).

Об'єктом дослідження обрано традиційні українські ігри з м'ячем „Пошивай”, „Стінки”, „Масловий м'яч”.

Мета статті – проаналізувати систему номенів, виявлену в описі українських народних ігор з м'ячем „Пошивай”, „Стінки”, „Масловий м'яч”.

Диференційна ознака аналізованих ігор – використання м'яча. М'яч – „давня (передусім дитяча) іграшка, спочатку зі шкури, набитої тканинами або конячим волосом; у народі зберігся цілий ряд ігор з м'ячем” [Жайворонок 2006: 381].

Реалемний план гри „Пошивай”: учасникам гри треба сісти колом. У центрі один із гравців кидає під ноги тих, що сидять, м'яч. Той, до чий ніг упаде м'яч, повинен швидко відкинути його назад, примовляючи: „Ший, ший, пошивай, не задерживай!”

У досліджених говірках побутують такі назви гри: *поши^евай* (н. пп. 9, 29, 42, 43, 73, 74, 79); *га^р'ач'ий м'яч'* (н.п.п. 31, 45, 53, 72); *га^р'ач'ий хл'їб* (н.п.п. 26, 70); *га^р'ач'а кар'тошка* (н.п.п. 35, 47); *м'яч' га^р'ач'* (н. п. 43); *га^р'ач'е / хо^лодне* (н.п.п. 23, 32); *пе^ч'ена кар'топл'а* (н. пп. 31, 45); *с^маже^н'на кар'топл'а* (н.п. 45); *ви^еби^е'у^ний м'яч'* (н. п. 75); *кидаї* (н. п. 4); *швец'* (н. п. 35); *по колу* (н. п. 17); *бат'ко і д'їти* (н. п. 81).

Слово *пошивай* з'явилося дуже давно: тоді, коли праця була колективною й від того, як швидко виконувалася робота, залежав результат, про що свідчить примовка в грі. *Пошивати* – ‘покривати соломною яку-небудь будівлю’ [ВТССУМ: 1098; Грінченко III: 395].

Особливості проведення гри (учасники утворюють коло) та перекидання м'яча, можливо, імітують побутову ситуацію з покриття соломною хати. Менш імовірним є пояснення, що назва аналізованої гри пов'язана із *шити* ‘виготовляти одяг, взуття та ін., з'єднуючи його частини нитками’ [ВТССУМ: 1622], звідси й назва гри *швец'* (‘майстер, що шиє і лагодить взуття’ [Там само: 1616]). Наступні назви, пов'язані зі словами *гарячий, печений, смажений*: ‘який має високу температуру, сильно нагрітий’ [ВТССУМ: 224], ‘який спікся або засмажився в печі’ [Там само: 942], ‘готувати їжу (м'ясо, рибу і т. ін.) перев. з жиром на вогні, на жару без використання води; жарити’ [Там само: 1347], ужито в переносному значенні: треба швидко відкинути м'яч, при цьому „не обпектися”. Назва *кидаї* – форма наказового способу з прямим значенням; *по колу* – особливості проведення гри; *бат'ко і д'їти* – той, хто сидить у центрі, батько, а всі інші – діти (гра відображає сімейні стосунки). Назва *ви^еби^е'у^ний м'яч'* – з іншої гри і не відбиває її суті.

Аналізовану гру зафіксовано в збірці „Дзига” під назвою *ший-ший-пошивай* [Дзига 1999: 440].

Реалемний план гри „Стінки” передбачає проведення гри біля стіни. Перший учасник б'є об стіну м'ячем так, щоб він відскочив від стіни, а гравець повинен зловити м'яч. Це називається *первенцы*. Кожний наступний удар має свої назви, а виконання цих ударів передбачає

кожного разу інші рухи (*ручки, ніжки, головки, баранчики, високе жито* та ін.).

У східнословобожанських говірках зафіксовано такі назви гри: *с'т'енки* (н.п. 7, 9, 19, 21, 36, 42, 43, 47, 49, 72, 74, 79, 80, 81, 90); *с'т'інка* (н.п. 18); *об с'т'іну* (н.п. 20); *с'т'енковий м'яч*' (н.п. 10, 11, 37, 40, 53); *ў с'т'інкового м'яч'а* (н.п. 16, 27, 53); *у с'т'енкового* (н.п. 35); *с'т'ін:ий м'яч*' (н.п. 39); *м'яч' об с'т'іну* (н.п. 11); *м'яч' на с'т'ін'і* (н.п. 37); *подки'дний м'яч*' (н.п. 75); *ў де'с'атку* (н.п. 21); *двад'ц'атка* (н.п. 31); *три'д'ц'аточ'ки* (н.п. 45); *сту'кач*' (н.п. 24); *ви'би'ўний* (н.п. 44); *ко'зел* (н.п. 82, у н.п. 86 – *ко'за*); *ў коз'ла* (н.п. 44); *ба'ран* (н.п. 82); *сто од'не* (н.п. 66); *п'росто хло'пок* (н.п. 32); *ле'т'іў 'леб'ід'* (н.п. 23, 32).

Усі назви, утворені від *стіна* (*стінка*) ('вертикальна частина будови, яка служить для підтримання перекриттів і для розділення приміщення на частини' [ВТССУМ: 1394]), пов'язані з особливостями проведення гри: м'ячем б'ють по стіні. Назви, утворені від числівників (*ў де'с'атку, двад'ц'атка, три'д'ц'аточ'ки, сто од'не*), означають кількість ударів м'ячем або кількість очок. Назва *сту'кач*' називає того, хто б'є, стукає по стіні; *ви'би'ўний* – треба вибити певну кількість очок або цю назву взято з іншої гри з м'ячем; *ко'зел, ко'за, ў коз'ла, ба'ран* – назви свійських тварин, ці слова в гру переносять у зв'язку з особливостями поведінки, певними рухами гравців. У народі кажуть: „Стрибає (скаче), як коза”. Назва *п'росто хло'пок* указує на те, що в грі немає складних рухів зі специфічними назвами; *ле'т'іў 'леб'ід'* – назва іншої гри.

Ця гра була поширена в ХІХ ст., про що свідчить велика кількість зафіксованого матеріалу: *Стінка* „Родъ игры въ мячъ” [Грінченко ІV: 206]; *стинки* [Понятенко 1902: 404]. У статті „Малорусскія народныя игры окрестностей Переяслава” досліджена гра має кілька варіантів: *Баранъ, Стінка № 1-й*, у яких м'ячем просто б'ють по стіні, та *Стінка № 2-й*, у якій є 12 фігур, кожна зі своєю назвою [Исаевич 1887: 462 – 463]. У Є. Покровського для цієї гри засвідчено кілька назв: *Выходы, выходцы, выводы, стънка об стънку, пристънки, распинушка*, подано 25 фігур з детальним описом виконання [Покровский 1895: 238 – 242].

У сучасних виданнях також розглядають цю гру: *Баран, Стінка 1, Стінка 2* [Довженок 1990: 113 – 114]; *У коломийки* (через м'яч перескакують, але виділених фігур немає) [Дзига 1999: 441; Былеева 1985: 109]; *У стінки* (у двох варіантах з великою кількістю фігур) [Дзига 1999: 441 – 443]. У праці „Дитинство і народна культура Слобожанщини” подано гру *Десяточки* [Дитинство 2000: 133], при цьому для виконуваних фігур назви не наведено.

Реалемний план гри „Масловий м'яч” полягає в підготовці трьох ямочок (масло). Потім учасники поділяються на дві партії (команди), для чого рахуються на долонях. Один гравець з кожної команди лівою ногою стає в крайню ямку, інші – за ним. Перший кидає м'яч

у противника (той, хто стоїть на другій ямці). Якщо промахнеться, кидає наступний. Якщо попаде, залишається на своєму місці чекати удару у відповідь. Якщо друга партія зловить м'яч, то той, хто стояв на другій ямці, переходить на середню ямку й звідти б'є противника м'ячем. Якщо попаде й м'яч не схопить, інша команда займає ямку свого противника. Якщо м'яч схоплять у польоті, то залишається на середній ямці й чекає удару. Гра триває доти, поки всі з однієї партії будуть вибиті.

У дослідженому регіоні аналізовану гру репрезентовано найменуваннями: *масло* (н.п. 43, 81); *масло¹вої м'яч'* (н.п. 9, 17, 42, 70, 74, 79); *масл'аний м'яч'* (н.п. 29); *гра у¹масло* (н.п. 90); *ф'ігурний ви^еби^еу¹ний* (н.п. 43); *йамки* (н.п. 67, 68).

Маслом у грі називають підготовлені ямочки. Особливості проведення аналізованої гри (у ямочку гравець стає ногою) нагадує процес збивання масла, одного з головних продуктів харчування, яке використовували для приготування багатьох страв. Назва *ф'ігурний ви^еби^еу¹ний* означає буквально 'вибити фігуру' (фігура – 'те саме, що постать' [ВТССУМ: 1394]), у грі – вибити учасника м'ячем; *йамки* – пояснює особливість проведення гри.

Аналізовану гру зафіксовано в збірках „Летіла сорока по зеленім гаю” та „Дзига”: *Масловий м'яч* [Дзига 1999: 436; Довженок 1990: 104].

Отже, диференційна ознака аналізованих народних ігор – використання м'яча, а реалемний план гри позначається на назві самої забави. Найчастіше найменування таких ігор відбувається за денотатом, який використовується в грі; за назвою дії, яку виконують учасники гри; унаслідок метафоричного перенесення найменувань; перенесення назви учасника гри на найменування забави.

Список картографованих говірок

1. с. Дьоміно-Олександрівка Троїцького р-ну.
2. смт Троїцьке.
3. с. Тополі Троїцького р-ну.
4. с. Арапівка Троїцького р-ну.
5. с. Покровське Троїцького р-ну.
6. с. Верхня Дуванка Сватівського р-ну.
7. с. Танюшівка Новопокковського р-ну.
8. с. Новобіла Новопокковського р-ну.
9. смт Білолуцьк Новопокковського р-ну.
10. с. Оборотнівка Сватівського р-ну.
11. с. Преображенне Сватівського р-ну.
12. с. Плахо-Петрівка Білокуракинського р-ну.
13. смт Білокуракине.
14. смт Новопокков.
15. с. Новорозсош Новопокковського р-ну.
16. с. Кам'янка Новопокковського р-ну.
17. смт Марківка.
18. с. Микільське Міловського р-ну.
19. с. Стельмахівка Сватівського р-ну.
20. с. Райгородка Сватівського р-ну.
21. с. Містки Сватівського р-ну.
22. с. Заїківка Білокуракинського р-ну.
23. с. Паньківка Білокуракинського р-ну.
24. с. Піски Новопокковського р-ну.
25. с. Олексіївка Білокуракинського р-ну.
26. с. Булавинівка Новопокковського р-ну.
27. с. Нецеретове Білокуракинського р-ну.
28. с. Караван-Солодкий Марківського р-ну.
29. с. Кабичівка Марківського р-ну.
30. с. Курячівка Марківського р-ну.
31. с. Морозівка

Міловського р-ну. 32. с. Півнівка Міловського р-ну. 33. с. Зориківка Міловського р-ну. 34. смт Мілове. 35. смт Красноріченське Кременського р-ну. 36. с. Климівка Кременського р-ну. 37. с. Голубівка Кременського р-ну. 38. с. Новоборове Старобільського р-ну. 39. с. Підгорівка Старобільського р-ну. 40. с. Титарівка Старобільського р-ну. 41. с. Половинкине Старобільського р-ну. 42. с. Шпотине Старобільського р-ну. 43. с. Литвинівка Біловодського р-ну. 44. смт Біловодськ. 45. с. Мусіївка Міловського р-ну. 46. с. Новокраснянка Кременського р-ну. 47. с. Варварівка Кременського р-ну. 48. с. Стара Краснянка Кременського р-ну. 49. с. Пристине Кременського р-ну. 50. с. Шульгинка Старобільського р-ну. 51. с. Штормове Новоайдарського р-ну. 52. с. Маловенделівка Новоайдарського р-ну. 53. с. Олексіївка Новоайдарського р-ну. 54. с. Новоолександрівка Біловодського р-ну. 55. с. Данилівка Біловодського р-ну. 56. с. Бараниківка Біловодського р-ну. 57. смт Вовчоярівка Попаснянського р-ну. 58. с. Смолянинове Новоайдарського р-ну. 59. с. Дмитрівка Новоайдарського р-ну. 60. с. Велика Чернігівка Станично-Луганського р-ну. 61. с. Чугинка Станично-Луганського р-ну. 62. с. Устинівка Попаснянського р-ну. 63. с. Боброве Попаснянського р-ну. 64. с. Муратове Новоайдарського р-ну. 65. м. Золоте Первомайської міськради. 66. с. Кримське Слов'яносербського р-ну. 67. смт Петрівка Станично-Луганського р-ну. 68. с. Плотина Станично-Луганського р-ну. 69. с. Широкий Станично-Луганського р-ну. 70. с. Вільхове Станично-Луганського р-ну. 71. с. Сабівка Слов'яносербського р-ну. 72. с. Замостя Слов'яносербського р-ну. 73. с. Валуйське Станично-Луганського р-ну. 74. с. Миколаївка Станично-Луганського р-ну. 75. с. Пархоменко Краснодонського р-ну. 76. с. Адріанополь Перевальського р-ну. 77. смт Бугаївка Перевальського р-ну. 78. смт Селезнівка Перевальського р-ну. 79. с. Розкішне Лутугинського р-ну. 80. смт Георгіївка Лутугинського р-ну. 81. смт Фащівка Антрацитівського р-ну. 82. смт Іванівка Антрацитівського р-ну. 83. с. Оріхівка Лутугинського р-ну. 84. смт Великий Лог Краснодонського р-ну. 85. смт Новоолександрівка Краснодонського р-ну. 86. с. Королівка Краснодонського р-ну. 87. с. Оріхове Антрацитівського р-ну. 88. с. Олександрівка Свердловського р-ну. 89. с. Дякове Антрацитівського р-ну. 90. с. Хмельницький Свердловського р-ну. 91. смт Бірюкове Свердловського р-ну. 92. с. Новоборовиці Свердловського р-ну.

Джерела та їх умовні скорочення

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. Бусел В. Т. – К. ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.; **Грінченко** – Грінченко Б. Д. Словарь української мови : в 4 т. / Б. Д. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1 – 4.

Література

Былеева 1985 – Былеева Л. Игры народов СССР / Л. Былеева, В. Григорьев. – М. : Физкультура и спорт, 1985. – 267 с.; **Дзига 1999** – Дзига : українські дитячі й молодечі народні ігри та розваги / укл. : В. Семеренський, П. Черемський. – Х. : Друк, 1999. – 527 с.; **Дитинство 2000** – Дитинство і народна культура Слобожанщини : матеріали фольклор.-етногр. експедицій 1992 – 2000 рр. – Х., 2000. – 150 с.; **Довженок 1990** – Довженок Г. В. Летіла сорока по зеленім гаю : дитячі та молодіжні українські народні ігри / прим. Г. В. Довженок. – К. : Молодь, 1990. – 160 с.; **Жайворонок 2006** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.; **Исаевич 1887** – Исаевич С. Н. Малорусскія народныя игры окрестностей Переяслава / С. Н. Исаевич // Киев. старина. – 1887. – Т. XVIII. – С. 451 – 486; **Покровский 1895** – Покровский Е. А. Дѣтскія игры. Преимущественно русскія въ святи съ історіей, этнографіей, педагогіей и гігіеной). Д-ра Е. А. Покровскаго. – М., 1895. – 369 с.; **Понятенко 1902** – Понятенко П. Нѣкоторыя дѣтскія игры въ Маяках Херсонской губ. (Матеріялы къ изученію игръ) / П. Понятенко // Киев. старина. – 1902. – Кн. 9. – С. 400 – 407.

Барилова Г. К. Назви традиційних народних ігор з м'ячем

У статті проаналізовано систему номенів, виявлену в описі українських народних ігор з м'ячем „Пошивай”, „Стінки”, „Масловий м'яч”, які входять до лексико-семантичної підгрупи назв ігор з м'ячем.

У дослідженому регіоні назви ігор репрезентовано різними лексичними одиницями. Про поширеність цих ігор в Україні свідчить фіксація їхніх назв у різних лексикографічних джерелах, працях сучасних дослідників та етнографів.

Найчастіше найменування таких ігор відбувається за денотатом, який використовують у грі; за назвою дії, яку виконують учасники гри; унаслідок метафоричного перенесення найменувань; перенесення назви учасника гри на найменування забави.

Взаємозв'язок акціонального, реалемного й агентивного складників тексту гри пов'язаний з давністю народних ігор та їхнім символічним характером.

Ключові слова: гра, реалемний план, лексема, лексико-семантична підгрупа, атрибут, м'яч.

Барилова Г. К. Названия традиционных народных игр с мячом

В статье анализируется система номенов, выявленная при описании украинских народных игр с мячом „Пошивай”, „Стенки”, „Масловой мяч”, входящих в лексико-семантическую подгруппу названий игр с мячом.

В исследованном регионе названия игр представлены различными лексическими единицами. О распространённости этих игр в Украине

свидетельствует фиксация их названий в различных лексикографических источниках, работах современных исследователей и этнографов.

Чаще всего наименования таких игр происходит по денотату, используемому в игре; по названиям действия, которое выполняют участники игры; вследствие метафорического переноса наименований; переноса названия участника игры на наименования забавы.

Взаимосвязь акциональной, реалемной и агентивной составляющих текста игры связана с древностью народных игр и их символическим характером.

Ключевые слова: игра, реалемный план, лексема, лексико-семантическая подгруппа, атрибут, мяч.

Barilova G. K. Names of Traditional Folk Ball Games

The system of nouns, identified while describing Ukrainian folk ball games „Poshyvai”, „Stenki”, „Maslovoi Miach” is analysed in the publication. The differentiated feature of the games under analysis – using a ball. The games under analysis belong to the lexico-semantic subgroup of the names of ball games.

In the region under investigation the game names are presented by various lexical units. The presence of these games' names in various lexicographic sources, works of contemporary linguists and ethnographers proves popularity of the games all over Ukraine.

Often such games are named by the denotation, which is used in the game; by the name of the action, performed by the game participants; as a result of metaphoric transfer of the names; transferring the name of a game member to the name of the entertainment.

The interrelation of action, realeme, and agent components of the game text is related to the antiquity of folk games and their symbolic nature.

Key words: game, realeme plane, lexeme, lexico-semantic sub group, attribute, ball.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2016 р.

Прийнято до друку 26.08.2016 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

М. О. Волошинова (Старобільськ)

УДК 811.161.2'282(477.54/62)

БАГАТОСЛІВНІ НОМЕНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТНО-ПОБУТОВОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Актуальність обраної теми зумовлено науковим інтересом до вивчення новостворених діалектних систем, формування яких відбувалося внаслідок міграційних процесів, заселення цих територій,